

HOOFDSTUK 1 ARISTOTELES OVER VRIENDSCHAP

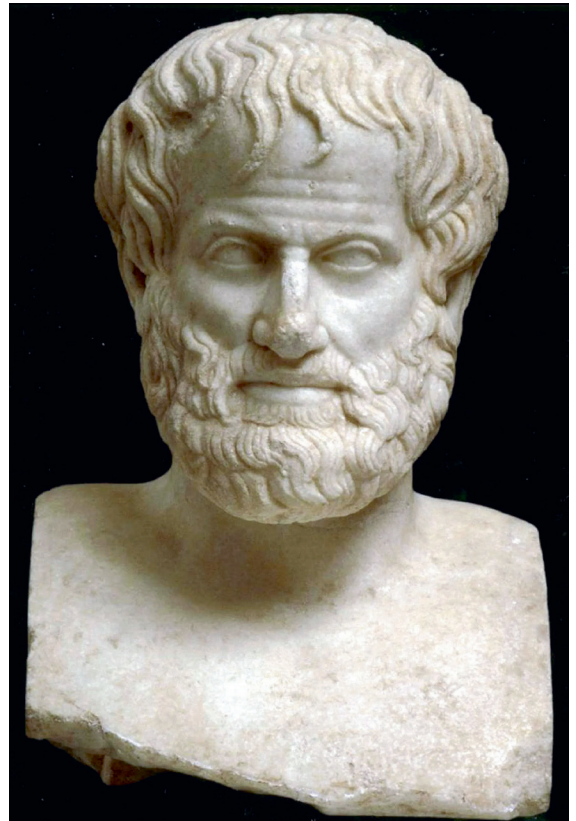
Dit hoofdstuk is bedoeld als een eerste oriëntatie op het thema vriendschap. De vragen ‘Wat is vriendschap?’, ‘Wanneer ben je een echte vriend?’ en ‘Wat heb je aan vriendschap?’ zijn vandaag de dag nog net zo actueel als voor Griekse en Romeinse filosofen. In de teksten die zijn opgenomen in dit boek vinden we naast filosofische beschouwingen ook voorbeelden van vriendschap in de praktijk, waaraan we onze eigen opvattingen over vriendschap kunnen spiegelen. Dit boek bevat, kortom, een breed scala aan opvattingen over vriendschap.

1. INLEIDING

Aristoteles (zie hoofdstuk 12.3) heeft in zijn *Ethica Nicomachea* (waarschijnlijk geschreven na 336-335 v.Chr.) een systematische theorie over vriendschap uiteengezet. In dit werk onderzoekt Aristoteles het menselijk geluk en de manier waarop mensen gelukkig kunnen worden. Vriendschap speelt hierin een belangrijke rol. Aristoteles noemt vriendschap een vorm van optimaal functioneren of voortreffelijkheid (*ἀρετή*). Hij merkt op dat vriendschap zeer noodzakelijk is voor het leven, ‘want niemand zou ervoor kiezen om zonder vrienden te leven, ook al is hij in het bezit van al het andere dat goed is’ (8.1.1). Als iemand gelukkig wil zijn, moet hij vrienden hebben.

Vriendschap is dus volgens Aristoteles een onmisbare voorwaarde voor geluk, omdat de mens als sociaal wezen op de ander aangewezen is. Aristoteles constateert in de *Politica* dat de mens van nature een gemeenschapswezen is (*πολιτικὸν ζῷον*, 1.2). De mens komt pas goed tot zijn recht in de gemeenschap van een stadstaat (*πόλις*). In de stadstaat Athene speelde vriendschap een belangrijke rol in het sociale leven. Mannen die tot de elite behoorden en veelal niet hoefden te werken hadden immers veel tijd die ze met hun vrienden konden doorbrengen.

In dit hoofdstuk lees je drie paragrafen uit boek 8 van de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles, een van de belangrijkste denkers uit de oudheid. Hij maakt een onderscheid tussen drie soorten vriendschap. We zullen zien dat dit onderscheid ook bij Cicero en Seneca (en vele latere denkers) terugkomt. Verder hopen we dat Aristoteles’ bespreking jou ook aanzet om na te denken over de rol die vriendschap in jouw leven speelt.

1.1. Buste van Aristoteles uit de tweede eeuw n.Chr.

Volgens Aristoteles vormen gelijkheid, wederkerigheid en vertrouwdheid de basis voor vriendschap. Ware vriendschap is een zaak van moreel en intellectueel voortreffelijke mannen (zie 8.3.6), die in de ander een ‘tweede ik’ herkennen. Om deze reden is er volgens Aristoteles geen ware vriendschap mogelijk tussen mannen en vrouwen, of tussen vrijen en onvrijen. In deze gevallen wordt een van beide partijen als superieur aan de ander beschouwd. Er is dus geen sprake van gelijkheid. Vrienden moeten elkaar hetzelfde kunnen bieden in een vriendschap, en dat is in deze gevallen niet mogelijk.

2. ETHICA NICOMACHEA (8.1.6-8.4)

a. Meningsverschillen over vriendschap (8.1.6-7)¹

6 Er bestaan ten aanzien van vriendschap heel wat punten waarover men het niet eens is. Zo vatten sommigen vriendschap op als een vorm van gelijkheid en zij zeggen dat mensen die op elkaar lijken vrienden zijn; vandaar het gezegde ‘het gelijke trekt het gelijke aan’ en ‘soort zoekt soort’ etc. Anderen zeggen daarentegen dat alle mensen die op elkaar lijken, zich gedragen als pottenbakkers onder elkaar.²

En juist bij deze problemen zoekt men naar een diepere en meer natuurwetenschappelijke verklaring. Euripides bijvoorbeeld zegt dat de aarde naar regen verlangt wanneer zij droog is geworden, en dat de verheven hemel, vol van regen, ernaar verlangt zich op de aarde uit te storten; en Heraclitus zegt: ‘wat tegenover elkaar staat, stemt overeen’, ‘uit wat verschilt ontstaat de mooiste verbinding’ en ‘alles gebeurt volgens strijd’. Anderen echter, onder wie met name Empedocles, verkondigen het tegenovergestelde: het gelijke streeft naar

Het is goed om in het achterhoofd te houden dat het Griekse woord φίλια een veel ruimere betekenis heeft dan ons woord vriendschap. Het kan ook betrekking hebben op affectie en (erotische) liefde. De term kan gebruikt worden voor verschillende vormen van relaties, waarbij sprake is van een sterke band. Het kan gaan om liefde en genegenheid tussen familieleden, om vriendschap tussen burgers en tussen mensen die zakelijk met elkaar verbonden zijn, en om de hechte band tussen kameraden en vrienden.

1.2. Fresco met Empedocles geschilderd door Luca Signorelli uit de Dom van Orvieto, 1500-1503.

1. Paragrafen 8.1.6-7 behoren niet tot het voorgeschreven pensum, maar zijn hier opgenomen omwille van de duidelijkheid van Aristoteles' betoog.
2. Dat wil zeggen, ze maken voortdurend ruzie. De tekst bevat een toespeeling op Hesiodus' *Werken en Dagen* 23-26: 'Voortdurend benijdt de buur de buur die zich voor welvaart inzet. Deze Eris is goed voor stervelingen. Een pottenbakker voelt wrok jegens een pottenbakker en een timmerman jegens een timmerman, een bedelaar is jaloers op een bedelaar, een zanger op een zanger'.

het gelijke.³ 7 We kunnen beter de natuurwetenschappelijke kant van deze problemen achterwege laten. Deze hoort namelijk niet in het huidige onderzoek thuis. We moeten de menselijke kant van de zaak en de vraagstukken die betrekking hebben op de karakters en de emoties onderzoeken: bijvoorbeeld de vraag of vriendschap zich tussen alle mensen voordoet en de vraag of men-

sen die minderwaardig zijn vrienden kunnen zijn, en of er één of meer soorten vriendschap bestaat. Wie meent dat er slechts één soort vriendschap is, omdat vriendschap gradaties toelaat, heeft zich op onvoldoende bewijs gebaseerd. Immers dingen die zich in soort onderscheiden, kunnen ook in gradaties van elkaar verschillen. We hebben dit probleem al eens eerder besproken.

Vragen

1. Sommige mensen vatten vriendschap op als een vorm van gelijkheid: vrienden lijken op elkaar. Wat is de andere mogelijkheid?
2. Waarom gaat Aristoteles niet dieper in op de natuurwetenschappelijke kant van de zaak?
3. Kunnen er volgens Aristoteles meerdere soorten vriendschap bestaan?

b. Het voorwerp en de implicaties van liefde (8.2)

1 We zullen wellicht over deze problemen duidelijkheid krijgen, wanneer we nader onderzocht hebben wat het voorwerp van liefde is. Want algemeen wordt aangenomen dat niet alles wordt bemind, maar uitsluitend dat wat liefde opwekt, en men meent dat dit goed (*ἀγαθόν*), aangenaam (*ἡδύ*) of nuttig (*χρήσιμον*) is. Maar men zal het er wel mee eens zijn dat het nuttige datgene is wat iets goeds of genot teweegbrengt: vandaar dat wat goed en aangenaam is als doeleinde voorwerp van liefde zal zijn.⁴ 2 Houden de mensen nu van het goede of van wat voor hen goed is? Soms stemmen deze dingen namelijk niet met elkaar overeen. Hetzelfde geldt ook voor wat aangenaam is. Iedereen schijnt te houden van wat voor hém goed is, en men neemt aan dat het goede wel in absolute zin voorwerp van liefde is, maar dat wat voor iedereen afzonderlijk goed is, voor het betreffende individu voorwerp van liefde is. Iedereen houdt echter niet van wat voor hem goed is, maar wat

hem goed dunkt. Maar dit zal geen enkel verschil maken, want dan stellen we dat wat hij goed vindt, gelijk aan wat voorwerp van liefde schijnt te zijn.

1.3. Twee vrienden op een mozaïek uit het Huis van Orpheus in Sepphoris (Israël), derde eeuw n.Chr.

3. Euripides (ca. 480 v.Chr. - 406 v.Chr.) was een van de grote drie Atheense tragediedichters. Heraclitus, een presocratische natuurfilosoof uit de zesde en vijfde eeuw v.Chr., ging ervan uit dat aan de veranderingen in deze wereld een strijd ten grondslag ligt. Empedocles, een presocratische filosoof uit de vijfde eeuw v.Chr., stelde dat er naast de vier elementen aarde, water, lucht en vuur twee krachten waren, de Liefde en de Haat, die verantwoordelijk waren voor de veranderingsprocessen in de wereld.

4. Aristoteles vraagt zich in deze paragraaf af wat mensen ertoe brengt gevoelens van liefde of genegenheid voor anderen te koesteren. Dit zijn drie dingen: dat wat goed, aangenaam of nuttig is. Het nuttige is echter alleen een middel tot een doel dat aangenaam of goed is.

3 Er zijn dus drie redenen waarom mensen liefhebben. Op de liefde voor levenloze voorwerpen is de term vriendschap niet van toepassing. Want deze liefde is niet wederkerig en er bestaat in dit geval ook niet de wens dat het het andere goed gaat. Want het zou toch ongetwijfeld belachelijk zijn wijn het goede toe te wensen; als hier al sprake is van een wens dan is het de wens dat de wijn goed blijft ten einde hem zelf te kunnen gebruiken; maar men zegt dat we aan een vriend het goede moeten toewensen omwille van hemzelf. Wanneer iemand op die wijze het goede toewenst, maar de wens is niet wederzijds, wordt wie de wens koestert, ‘welwillend’ genoemd. Welwillendheid wordt namelijk vriendschap, wanneer

deze wordt beantwoord. 4 Of moeten we er nog aan toevoegen dat de welwillendheid niet onopgemerkt mag blijven? Want veel mensen zijn welwillend tegenover anderen die zij niet hebben gezien, maar van wie zij wel veronderstellen dat zij rechtschapen of nuttig zijn. En andersom zou een van deze mensen tegenover hen dezelfde gevoelens kunnen hebben. Die mensen schijnen dan welwillend jegens elkaar te zijn, maar hoe zou men hen vrienden kunnen noemen, als ze elkaars gevoelens niet kennen? Conclusie: om vrienden te zijn moeten mensen welwillend tegenover elkaar zijn, en elkaar het goede toewensen uit één van de genoemde motieven, en wel zo dat men het van elkaar weet.

Vragen

1. In paragraaf 2 onderscheidt Aristoteles drie zaken: 1. wat zonder meer of zonder nadere specificatie voorwerp van liefde is (onafhankelijk van context of subject) – het goede; 2. wat voorwerp van liefde is voor elke persoon afzonderlijk – wat voor iemand goed is; 3. wat aan iedereen afzonderlijk voorwerp van liefde schijnt te zijn – wat iemand goed vindt. Waarom maakt het volgens Aristoteles geen verschil of iets werkelijk goed is of dat iemand iets goed vindt?
2. Waarom is de term vriendschap niet van toepassing op liefde voor levenloze voorwerpen? Noem twee redenen.
3. Wat is het verschil tussen vriendschap en welwillendheid?
4. Welke drie voorwaarden stelt Aristoteles voor vriendschap?

c. Drie soorten vriendschap (8.3)

1 De motieven waarop vriendschap is gebaseerd, verschillen van elkaar in soort; en dus ook de daarmee corresponderende vormen van liefde en vriendschap. Er zijn dus drie soorten vriendschap, die in aantal corresponderen met wat voorwerp is van liefde. Want bij elk van deze vormen is er sprake van een wederzijdse liefde die voor de betrokkenen niet onopgemerkt blijft, en zij die elkaar liefhebben wensen elkaar het goede toe in zoverre zij van elkaar houden. Waar nu het nuttige het motief vormt van vriendschap, houden mensen niet van elkaar om de persoon zelf, maar slechts in zoverre zij van elkaar iets goeds kunnen verwachten. Dit geldt op dezelfde manier ook voor hen die

van elkaar houden om het genot. Want niet vanwege hun karakter houden zij van gevatte mensen, maar omdat zij van hen genieten.

2 Dus de mensen bij wie vriendschap gebaseerd is op het nuttige, hebben hun vrienden lief met als motief: wat voor henzelf goed is. Zij bij wie vriendschap op genot is gebaseerd, hebben hun vrienden lief met als motief: wat voor henzelf aangenaam is, en niet in zoverre de ander de persoon is die men liefheeft, wie hij ook is, maar in zoverre hij nuttig of aangenaam is. Deze vriendschappen zijn dus bijkomstig. Wie namelijk wordt bemind, wordt niet bemind om de persoon die hij is, maar in zoverre hij in het ene geval iets goeds en in het andere geval genot verschaft. 3 Zulke vriendschappen worden dan ook snel verbroken als de

1.4. Romeins mozaïek met Eros op een dolfijn in Bulla Regia (Tunesië).

vrienden niet gelijk blijven aan wie ze waren. Want als zij niet langer meer aangenaam of nuttig voor elkaar zijn, verdwijnt de liefde die zij voor elkaar voelen. Het nuttige echter is niet iets bestendigs, maar kan van gelegenheid tot gelegenheid verschillen. Dus wanneer het motief waarop de vriendschap is gebaseerd, weggevallen is, wordt ook de vriendschap ontbonden, aangezien zij met het oog hierop was gesloten. 4 Vooral bij oude mensen schijnt zo'n vriendschap voor te komen (mensen van die leeftijd zijn namelijk niet uit op

wat aangenaam is, maar op wat voordeel biedt) en ook bij al die mensen van middelbare of jonge leeftijd die op voordeel uit zijn. Zulke mensen leven ook niet vaak met elkaar samen, want soms vinden ze elkaar niet eens aangenaam. Daarom hebben zij ook verder geen behoefte aan elkaars gezelschap, zolang dit geen voordeel oplevert. Zij zijn namelijk slechts in zoverre aangenaam voor elkaar, als er uitzicht bestaat op iets goeds. Tot deze vorm van vriendschap rekent men ook die met gastvrienden en vreemdelingen.

5 Vriendschap tussen jonge mensen geldt als de vriendschap die genot als motief heeft. Want zij laten zich in hun leven door emoties leiden en zijn vooral uit op wat voor hen zelf aangenaam is en op wat direct voorhanden is. Met het vorderen der jaren verandert ook hun smaak. Daarom sluiten en verbreken zij snel vriendschappen. Want de vriendschap verandert tegelijk met wat zij aangenaam vinden en zo'n genot verandert snel. Jonge mensen zijn ook geneigd tot erotiek, want zij gaat vooral met emoties gepaard en heeft meestal genot als motief. Daarom worden jonge mensen snel verliefd en houdt hun verliefdheid snel op, dit alles vaak op een en dezelfde dag. Die mensen willen graag de hele dag met hun vriend samen zijn en hun leven samen doorbrengen, want op die manier verkrijgen zij wat hun vriendschap te bieden heeft.

6 De perfecte vorm van vriendschap bestaat tussen mensen die goed zijn en elkaars gelijke zijn in deugd. Want zij wensen elkaar in zoverre zij goed zijn op gelijke wijze het goede toe, en zij zijn goed in zichzelf. Mensen die hun vrienden het goede toewensen om hun persoon zelf, zijn vrienden in de volle zin van het woord. Want het is hun eigen natuur die maakt dat zij zo zijn en zij zijn dat niet bijkomstig. De vriendschap tussen deze mensen houdt dus aan zolang zij goed zijn, en deugd is iets bestendig. Elk van beiden is zowel goed zonder meer, als goed voor zijn vriend. De goede mensen zijn namelijk zowel goed zonder meer als nuttig voor elkaar. Evenzo zijn ze ook aangenaam; want de mensen die goed zijn, zijn zowel zonder meer aangenaam als aangenaam voor elkaar. Ieder vindt namelijk zijn eigen handelingen en handelingen die daarop lijken plezierig, en de handelingen van goede mensen zijn hetzelfde of lijken op elkaar.

7 Het ligt in de rede dat zo'n vriendschap bestendig is. Want hierin komen alle eigenschappen samen die vrienden moeten hebben. Elke vriendschap namelijk heeft een goed of genot als motief, hetzij zonder meer, hetzij gerelateerd aan degene die de vriendschapsgevoelens heeft; en aan elke vriendschap ligt een zekere gelijkheid tussen

1.5. Twee jongemannen, lang geïdentificeerd als Orestes en Pylades, eerste eeuw n.Chr.

de vrienden ten grondslag. Maar deze vorm van vriendschap heeft alle genoemde eigenschappen dankzij de aard van de vrienden zelf. Want bij deze vriendschap zijn de vrienden ook in de andere opzichten aan elkaar gelijk; en wat zonder meer goed is, is ook zonder meer aangenaam. Deze dingen zijn dus bij uitstek voorwerp van liefde en vooral tussen de partners in deze vriendschap bestaan liefde en vriendschap en wel in de beste vorm.

8 Het is te verwachten dat dergelijke vriendschappen zeldzaam zijn. Want zulke mensen tref je maar weinig aan. Bovendien vereist zo'n vriendschap ook tijd en vertrouwdheid. Want volgens het spreekwoord kan men elkaar pas kennen, als men eerst samen de bekende hoeveelheid zout heeft gegeten.⁵ En zij kunnen elkaar dus niet

5. Hiermee wordt bedoeld dat men samen veel tijd heeft doorgebracht.

eerder als vriend accepteren en voor elkaar vrienden zijn, dan dat zij elkaar hebben laten zien dat zij werkelijk de vriendschap waard zijn en vertrouwen in elkaar hebben. **9** Mensen die snel een vriendschapsband aangaan, willen weliswaar vrienden zijn, maar zijn dat pas, als ze beiden ook werkelijk de vriendschap waard zijn en dit van el-

kaar weten. De wens namelijk om vrienden te zijn ontstaat snel, vriendschap niet. Deze vriendschap nu is in duurzaamheid maar ook in de andere aspecten volmaakt, en in alle opzichten krijgen de vrienden dezelfde of ongeveer dezelfde dingen van elkaar, precies zoals het tussen vrienden moet gebeuren.

Vragen

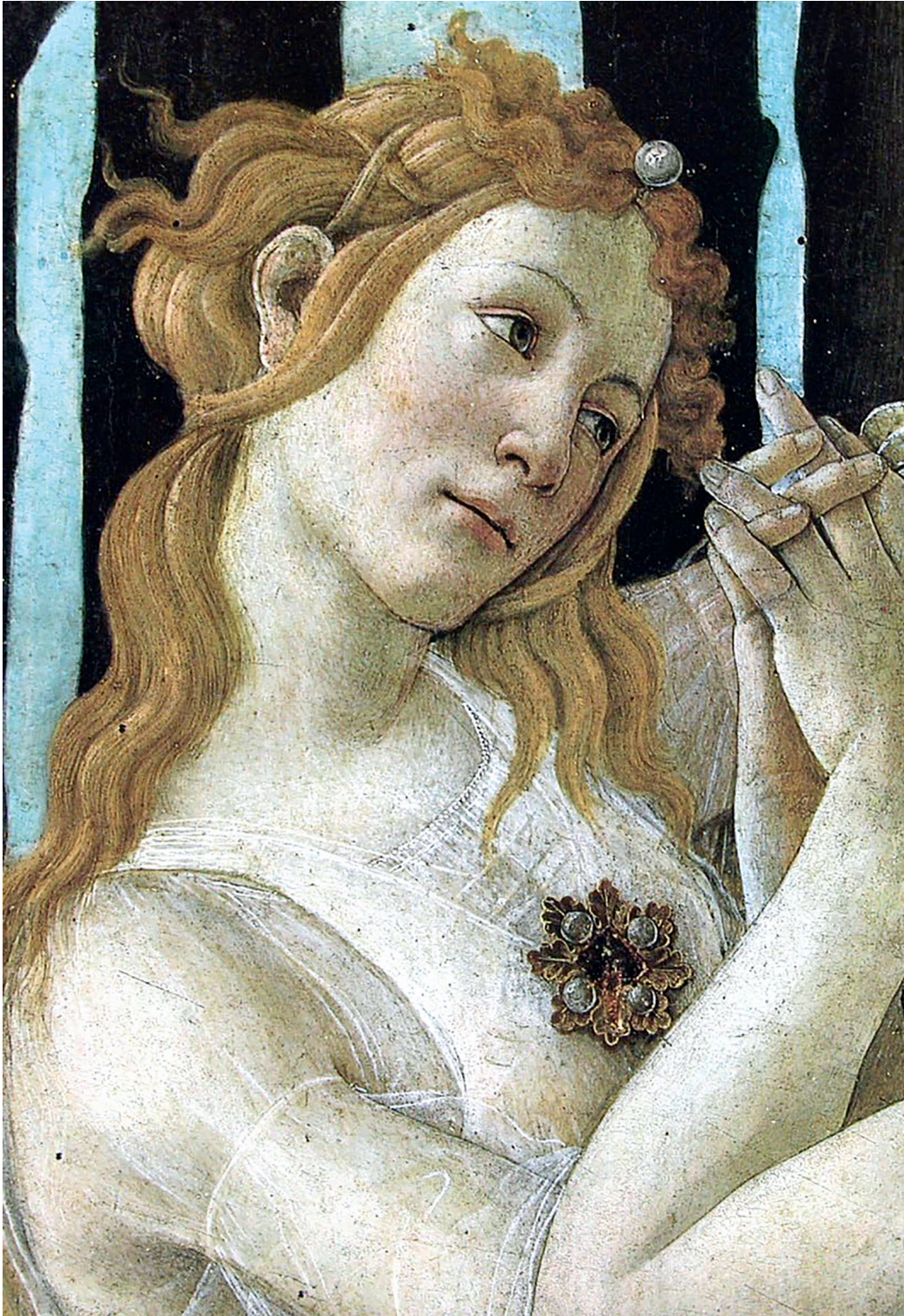
1. Noteer de drie soorten vriendschappen en hun bijbehorende motief.
2. Waarom noemt Aristoteles de eerste twee soorten vriendschappen bijkomstig?
3. Waarom zijn deze twee soorten vriendschappen niet bestendig?
4.
 - a. Welke vriendschap vindt Aristoteles typisch voor oude mensen?
 - b. Welke reden geeft hij daarvoor?
 - c. Ben je het daarmee eens?
5.
 - a. Welke vriendschap vindt Aristoteles typisch voor jonge mensen?
 - b. Welke reden geeft hij daarvoor?
 - c. Ben je het daarmee eens?
6. Waarom is de derde soort vriendschap perfect?
7. Uit welke woorden in paragraaf 7 zou men kunnen opmaken dat vrienden op elkaar lijken?
8. Waarom is de derde soort vriendschap bestendig?
9. Waarom is de derde soort vriendschap zeldzaam? Noem twee redenen.
10. Denk eens aan je eigen vriendschappen. Kun je deze onderbrengen bij een van de drie soorten die Aristoteles onderscheidt? Beargumenteer je antwoord.

d. De vriendschap met het genot als motief en de vriendschap die het nuttige als motief heeft (8.4)

1 De vriendschap die genot als motief heeft, toont een gelijkenis met de perfecte vriendschap, want de goede mensen zijn ook aangenaam voor elkaar. Ook de vriendschap die het nuttige als motief heeft lijkt erop (de goede mensen zijn namelijk ook nuttig voor elkaar). In die twee laatste gevallen zijn vriendschappen ook het meest duurzaam, wanneer de vrienden van elkaar hetzelfde ontvangen, bijvoorbeeld genot, en niet alleen hetzelfde, maar ook als het van dezelfde bron afkomstig is. Dit treffen we bijvoorbeeld aan in de vriendschap

tussen gevatte mensen, maar niet bij de vriendschap tussen een minnaar en zijn geliefde. Want het zijn niet dezelfde dingen die hun genot verschaffen: de een ervaart genot door de ander te zien, de ander door de zorgzame aandacht die hij van zijn minnaar krijgt. Maar wanneer de bloei der jaren van de beminde voorbij is, houdt soms ook de vriendschap op, want voor de minnaar verschaft de aanblik van zijn beminde geen genot meer, en deze krijgt van zijn minnaar geen aandacht meer.⁶ Velen blijven daarentegen vrienden, wanneer beiden in karakter overeenkomen en vertrouwdheid hen ertoe gebracht heeft elkaars karakters lief te hebben. **2** Maar zij die niet het aangename maar het nuttige in hun liefdes-

6. Aristoteles spreekt hier over een homo-erotische verhouding tussen een *erastes*, de minnaar, en een *eromenos*, de beminde. De oudere *erastes* maakte de jongere *eromenos* het hof, totdat de *eromenos* zelf erotische belangstelling voor jongens kreeg.

1.6. Voluptas (Genot), detail van de Primavera, een schilderij van Sandro Botticelli (1445-1510).

relaties uitwisselen, zijn minder echte vrienden en volharden ook minder in hun vriendschap. Vrienden bij wie de vriendschapsband uit het motief van het nuttige voortkomt, verbreken deze zodra het voordeel ophoudt. Zij waren namelijk geen vrienden van elkaar, maar van het voordeel. Vriendschappen die genot en het nuttige als motief hebben, kunnen dus bestaan tussen twee slechte mensen, tussen een voorbeeldig en een slecht iemand en tussen enerzijds iemand die voorbeeldig noch slecht is en anderzijds iemand met wat voor karakter dan ook; maar het is duidelijk dat alleen de goede mensen een vriendschap kunnen sluiten die de persoon zelf als motief heeft. De slechte mensen vinden namelijk alleen plezier in elkaars persoon, als er een bepaald voordeel te behalen valt.

3 Zo is de vriendschap tussen goede mensen ook de enige die bestand is tegen kwaadsprekerij. Mensen vertrouwen namelijk niet gemakkelijk iemand die commentaar heeft op hun vriend die ze zelf al vele jaren hebben getest. Tussen deze vrienden bestaat een wederzijds vertrouwen, ze verkeren in de overtuiging dat ze elkaar nooit onrecht zullen doen, en ze beschikken over al het andere dat men van een ware vriendschap verwacht. Bij de andere vormen van vriendschap is er daarentegen niets dat zulke kwalijke dingen voorkomt.

4 Nu past men de naam van vrienden ook toe op mensen die uit het motief van het nuttige een verbintenis aangaan: denk bijvoorbeeld aan stad-

staten - men neemt aan dat bondgenootschappen tussen de stadstaten worden gesloten vanwege het voordeel dat ze bieden - en aan hen die van elkaar houden om het genot zoals kinderen dat doen; daarom moeten ook wij misschien maar zulke mensen vrienden noemen; maar we moeten tegelijk vaststellen dat er meer soorten vriendschap zijn: in de eerste plaats en in eigenlijke zin de vriendschap tussen goede mensen in zoverre zij goed zijn, en naar analogie hiervan de andere soorten. Bij deze laatste vriendschappen zijn de partners slechts vrienden in zoverre er namelijk in hun vriendschap iets goeds is, dat wil zeggen: in zoverre hun vriendschap in enige mate lijkt op de ware vriendschap. Want wat aangenaam is, is in de ogen van degenen die genot najagen een goed. 5 Deze twee soorten vriendschap vallen echter niet vaak samen en het zijn niet dezelfde mensen die vriendschappen sluiten vanuit het motief van het nuttige en vanuit het motief van het genot. Dingen die bijkomstig zijn vormen niet vaak een paar.⁷

6 Vriendschap is dus in deze soorten onderverdeeld en de slechte mensen zullen om genot of nut vrienden zijn, waarbij zij in dit opzicht aan de ander gelijk zijn. De goede mensen daarentegen zijn vriend om de persoon zelf, aangezien ze dat zijn in zoverre ze goed zijn. Deze laatsten zijn dus vriend in absolute zin, de eerste twee echter in bijkomstige zin en doordat ze op de laatsten lijken.

(vert. Charles Hupperts en Bartel Poortman)

Vragen

1. Waarom is een vriendschap tussen gevatte mensen duurzamer dan tussen een minnaar en zijn liefde?
2. Waarom kunnen alleen goede mensen een vriendschap sluiten die als motief de persoon zelf heeft?
3. Wat vind je van de volgende conclusies van Aristoteles?
 - 'de slechte mensen zullen om genot of nut vrienden zijn, waarbij zij in dit opzicht aan de ander gelijk zijn'
 - 'de goede mensen daarentegen zijn vriend om de persoon zelf, aangezien ze dat zijn in zoverre ze goed zijn.'

7. Terwijl de perfecte vriendschap ook aangenaam en nuttig is, vallen de vriendschap die op het genot is gebaseerd, en de vriendschap die op het nuttige is gebaseerd, zelden samen. Aristoteles bedoelt waarschijnlijk dat een vriendschap waarin beide vrienden voor elkaar zowel aangenaam als nuttig zijn, zelden voorkomt.

HOOFDSTUK 2 CICERO: LEVEN, WERKEN EN DE POLITIEK

1. CICERO'S JEUGD EN OPLEIDING

Cicero's jeugd

Marcus Tullius Cicero werd op 3 januari 106 v.Chr. geboren in Arpinum (het huidige Arpino), een stadje honderd kilometer ten zuidoosten van Rome. Cicero was afkomstig uit een aanzienlijk geslacht van *equites*, de ridderstand. *Equites* waren rijke Romeinen die in rang onder de hoogste bevolkingsgroep, de *nobiles*, stonden. De *equites* waren weliswaar rijk, maar konden aanvankelijk geen aanspraak maken op de belangrijkste politieke functies. Die werden vrijwel uitsluitend uitgeoefend door de *nobiles*. De rijkdom van Cicero's familie berustte op grondbezit. De familie was in de omgeving zeer bekend en had ook connecties met politieke kringen in Rome. Cicero had een vier jaar jongere broer, Quintus genaamd. Marcus Tullius Cicero senior had het beste voor met zijn twee zoons en hoopte dat zij carrière zouden maken in de Romeinse politiek. De burgers van Arpinum hadden namelijk sinds het midden van de tweede eeuw v.Chr. het Romeinse burgerrecht en waren dus verkiesbaar voor Romeinse bestuursfuncties. Toen Cicero tien jaar oud was, verhuisde de fami-

lie naar Rome. Daar kregen de jongens Marcus en Quintus de best mogelijke opleiding in de retori-ca (redenaarskunst), onmisbaar voor een politicus, in de filosofie en de rechtsgeleerdheid. Cicero zou later op deze drie terreinen naam maken.

Militaire dienst en studie

Cicero was zich ervan bewust dat de advocatuur voor hem de beste manier was om bekendheid te verwerven en contacten te leggen. Relaties waren noodzakelijk voor een carrière in de politiek, en zo'n carrière ambieerde de jonge Cicero. Ambitieuze politici waren verplicht een vaststaande reeks van hoge bestuursfuncties te bekleden, de zogenoemde *cursus honorum* 'loopbaan van (ere)-ambten'. Elk van deze onbezoldigde ambten kende een minimumleeftijd en moest een jaar lang worden vervuld. Voordat een Romein zich kandidaat kon stellen voor zo'n bestuursfunctie, moest hij eerst ervaring opdoen als militair. In 89 v.Chr. diende Cicero als stafofficier tijdens de bondgenotenoorlog, die de Italische bondgenoten met Rome voerden om het Romeins burgerrecht te krijgen. Hij deed het met weinig succes en weinig animo; zijn kracht en ambitie lagen nu eenmaal op het terrein van de politiek. Met grote ijver en veel succes legde hij zich toe op de retori-ca en de advocatuur. Van meet af aan was het hoogste ambt, het consulaat, zijn doel. Dit was bijzonder hoog gegrepen, want dit ambt was praktisch uitsluitend gereserveerd voor een kleine groep families uit de *nobilitas*, die een buitenstaander uit de provincie zeker niet met open armen zou ontvangen. Bovendien zou deze carrière zich afspelen in een van de meest bewogen periodes van de Romeinse geschiedenis, de tijd van de grote burgeroorlogen. Het Romeinse rijk was rond 100 v.Chr. zo groot geworden dat het oude republikeinse systeem niet langer toe-

2.1. Cicero als brave schooljongen op een fresco van Vincenzo Foppa, 1463.